

GEOGRAFIJA I GLOBALNI RAZVOJ

Milan VRESK

U posljednjih dvadesetak godina svijet je suočen sa sve složenijim i dubljim političkim, ekonomskim, tehnološkim i drugim promjenama. U želji da se istakne njihova brzina, obuhvat i značenje, o njima se često piše i govori kao o revolucionarnim, turbulentnim i drastičnim promjenama. Riječ je o promjenama na globalnoj razini, ali sa značajnim posljedicama u nacionalnim državama i lokalnim sredinama. Zbog toga se o njima obično govori kao o globalnim promjenama ili globalnom razvoju.

Političke promjene najdrastičnije su u evropskim socijalističkim zemljama. U njima se, po uzoru na Zapad, socijalistički politički sustavi zemjenjuju višepartijskom demokracijom, a državnoplansko odlučivanje tržišnom ekonomijom. Istodobno, svjetski kapitalistički sustav doživljava krizu i pokazuje tendenciju bržeg restrukturiranja. Tehnološki napredak u proizvodnji, a napose u prometu i komunikacijama, omogućio je novi oblik razvoja poznat kao informatički razvoj. Osim navedenog, svakako valja naglasiti stvaranje novog ekonomskog poretka i nove globalne podjele rada.

Svrha je ovoga rada da se osvrne na navedene promjene, njihove geografske učinke, te ulogu geografije u njihovu objašnjavanju. Pri tome će se najveća pozornost posvetiti ekonomskim promjenama.

Globalne ekonomske promjene

U razmatranju globalnih promjena najprije

ćemo se osvrnuti na ekonomske promjene. One su brze, duboke, s dalekosežnijim posljedicama. Teško ih je sve opisati i objasniti. Ovom prilikom zadržat ćemo se na tri, po našem sudu, najznačajnije promjene. To su promjene u ekonomskim sektorima i oblicima razvoja, zatim promjene u rastu svjetske trgovinske razmjene, te promjene u potrošnji materijalnih dobara i korištenju usluga.

Promjene u oblicima razvoja. Kako nam je poznato, ekonomija je složeni sustav koji obuhvaća proizvodnju, razmjenu, potrošnju i različite usluge. Navedene djelatnosti svrstavaju se u tri glavna sektora: primarni, sekundarni i tercijarni. Značenje pojedinih sektora u ekonomskoj strukturi stalno se mijenja. Ove promjene mogu se pratiti na lokalnoj, regionalnoj, državnoj i globalnoj razini.

Promjene u strukturi ekonomskih djelatnosti događaju se pod utjecajem socioekonomskih procesa. To su industrijalizacija, deagrarizacija, tercijarizacija, deindustrijalizacija, reindustrijalizacija i urbanizacija. O njima se može govoriti kao historijskim i svjetskim procesima. S obzirom na to, odnos značenja pojedinih sektora *djelatnosti* valja promatrati s gledišta vremena i prostora. Stoga je razumljivo da se odnos značenja pojedinih sektora djelatnosti (npr. I-II-III, II-III-I, III-II-I) primjenjuje kao model (model ekonomskih sektora) za ocjenu društveno-ekonomske razvijenosti svijeta u cjelini, država, regija itd.

U svakom od navedenih sektora postoji jedna ili više dominirajućih djelatnosti. U primarnom sektoru to je poljoprivreda, u

sekundarnom je industrija, a u tercijarnom su informacijske djelatnosti. Navedene djelatnosti karakterizira određen način proizvodnje. *Proizvodnja* se može definirati kao smišljena ljudska djelatnost kojom se preradom sirovine i drugih tvari dobivaju određeni proizvodi. Riječ je o složenom procesu u kojem je ljudsko društvo kolektivni nosilac. U proizvodnom procesu ljudsko je društvo podijeljeno između radne snage i organizatora proizvodnje. Radna snaga je unutar sebe podijeljena i stratificirana prema ulozi u proizvodnom procesu. Sirovine koje se u proizvodnom procesu prerađuju ili obrađuju mogu biti prirodni materijali, prirodne preradevine ili umjetno stvoreni materijali.

U proizvodnom procesu radna snaga i sirovine čine jedan kompleks. On uključuje korištenje sredstava za proizvodnju kojima se na bazi energije i znanja obavlja proizvodnja. Uspješnost u proizvodnji, koju obično zovemo produktivnost, mnogo ovisi o tehnologiji. *Tehnologija* je tip odnosa između rada i sirovine u proizvodnom procesu putem posredovanja sredstava za proizvodnju koje omogućuje energija i znanje. Taj je proces karakterističan po tehničkim odnosima proizvodnje koji se može nazvati načinom razvoja. *Način razvoja* je, dakle, tehnološki sustav putem kojega radna snaga proizvodi robu i određuje višak vrijednosti.

Svaki način razvoja određen je temeljnim elementom o kojem ovisi produktivnost proizvodnog procesa. S obzirom na to, postoje tri načina razvoja.

U *agrarnom načinu* razvoja višak vrijednosti u proizvodnji agrarnih dobara dobije se kvantitativnim povećanjem rada i sredstava za proizvodnju uključivo i zemlju. U *industrijskom načinu* razvoja do povećanog viška proizvodnje dolazi se uvođenjem novih izvora energije i njezinim kvalitativnijim iskorištavanjem. Za

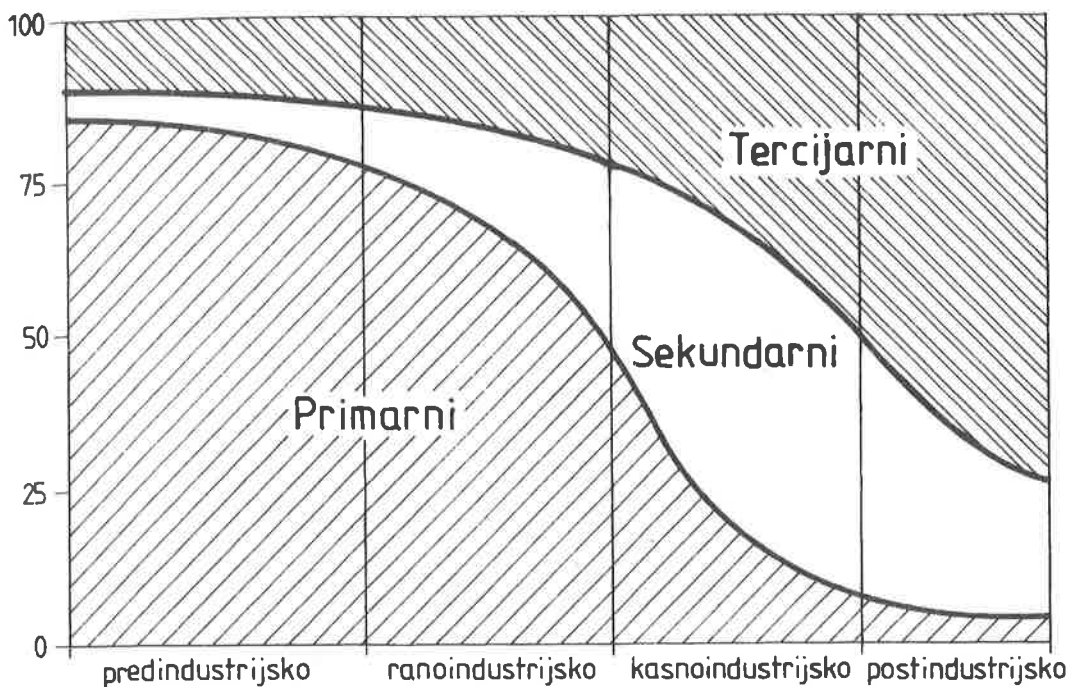
razliku od prethodnih, u *informacijskom načinu* razvoja za povećanje viška vrijednosti u proizvodnji temeljno značenje ima primjena novih i kvalitetnijih znanja.

Kako je poznato, primjena novih znanja u procesu proizvodnje svakog načina razvoja utječe na povećanje proizvodnje i viška vrijednosti. Međutim, u agrarnom načinu razvoja nova znanja u funkciji su organizacije i mobilizacije više radne snage i sredstava za proizvodnju. U industrijskom načinu razvoja nova su znanja usmjerena na osiguranje novih izvora energije i reorganizaciju proizvodnje. U informacijskom načinu razvoja nova znanja imaju zadaću da povećavaju nova znanja kao ključne izvore produktivnosti pomoću kojih se utječe na druge elemente proizvodnog procesa i njihove odnose. U agrarnom je obliku težnja - proizvodnja hrane, u industrijskom obliku razvoja glavni je proizvod industrijska roba, međutim u informacijskom obliku razvoja proizvod je informacija.

S obzirom na dominaciju načina razvoja, društva se mogu podijeliti na agrarna, industrijska i informacijska društva. Osim ovakve, ponekad se društva dijele na preindustrijska, industrijska i postindustrijska društva. U takvoj podjeli, međutim, karakteristike društva nisu jasno označene. Slično je s podjelom društva s obzirom na prevlast zaposlenih u pojedinim ekonomskim sektorima na primarna, sekundarna i tercijarna društva.

Između načina razvoja i zaposlenosti u pojedinim sektorima djelatnosti postoji, dakle, naglašena međuovisnost. U tijeku razvoja od preindustrijskog, zatim industrijskog, do postindustrijskog odnosno informacijskog razdoblja struktura zaposlenog stanovništva po sektorima mijenja se tako da se udio zaposlenih u primarnom sektoru smanjuje u korist sekundarnog i tercijarnog sektora (sl. 1). Do

% radne snage

Sl. 1. Promjena udjela zaposlenih po sektorima djelatnosti od predindustrijskog do postindustrijskog doba.

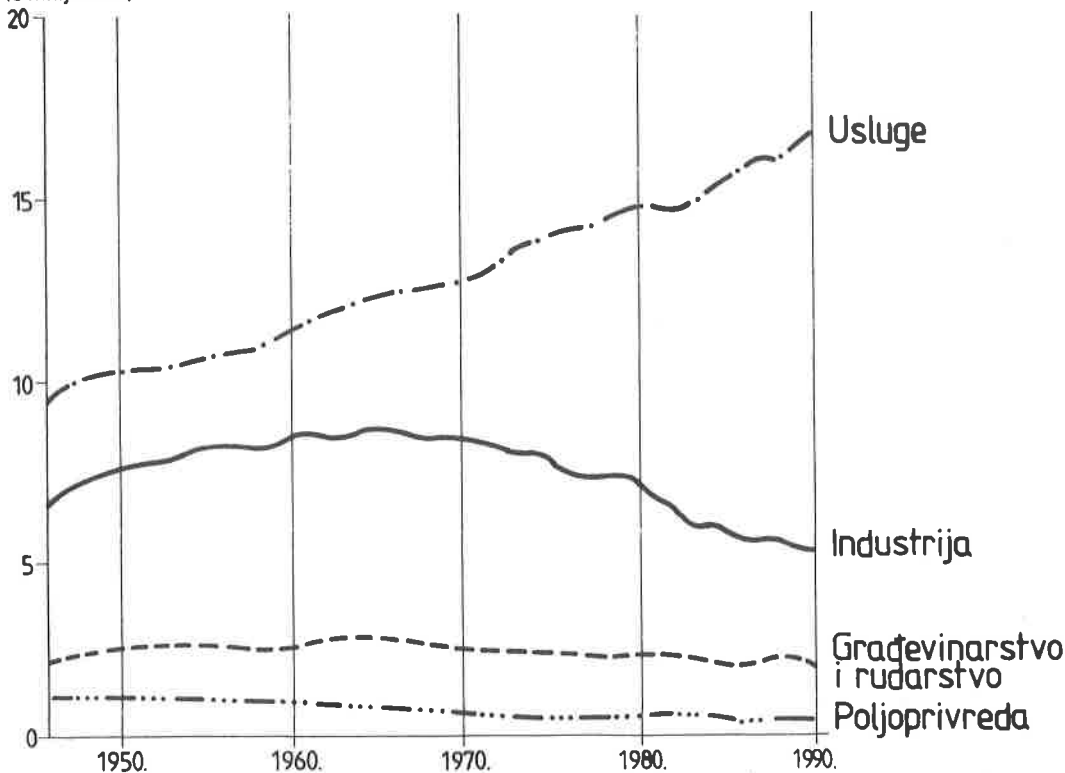
ovakvih promjena dolazi u svijetu u različito vrijeme i s različitim intenzitetom.

Zapadna Europa i Sjeverna Amerika već su u prošlom stoljeću postale industrijske zemlje. Najveći udio njihova aktivnog stanovništva radio je u industriji. Međutim, u 20. stoljeću uslužne djelatnosti preuzimaju vodeće značenje u ekonomskoj strukturi mnogih država Zapada. Štoviše, šezdesetih godina pojedine razvijene zemlje doživljavaju *deindustrijalizaciju*. Ona se, međutim, provodi selektivno. Selektivnost se provodi regionalno i granski. Deindustrijalizacija se najprije očituje u smanjivanju relativnog i apsolutnog udjela zaposlenih, a potom i u drugim oblicima. Najprije zahvaća tradicionalna industrijska područja i tzv. klasične industrijske grane (tekstilna industrija, brodogradnja, rudarstvo, metalurgija).

Kao primjer takva razvoja može poslužiti Velika Britanija, odnosno Ujedinjeno Kraljevstvo, koja je prednjačila u industrijskom razvoju u Europi (sl. 2). U toj se zemlji udio zaposlenih u poljoprivredi smanjio gotovo na minimum. Najveći broj zaposlenih otpada na uslužne djelatnosti, a broj zaposlenih u industriji počeo se smanjivati šezdesetih godina.

SAD istodobno mogu poslužiti kao primjer razvijene zemlje s velikim regionalnim promjenama u ekonomskom razvoju. Kako je poznato, industrija je u toj zemlji bila jako koncentrirana u jednom pojasu koji se protezao od obale Atlanskog oceana na SI prema zapadu. To je tzv. industrijski pojas (engl. Industrial Belt). U njemu je još 1950. godine radilo 73% industrijskih radnika SAD, a živjelo oko 50% ukupne populacije. Međutim, sedamdesetih

Broj zaposlenih
(u milijunima)

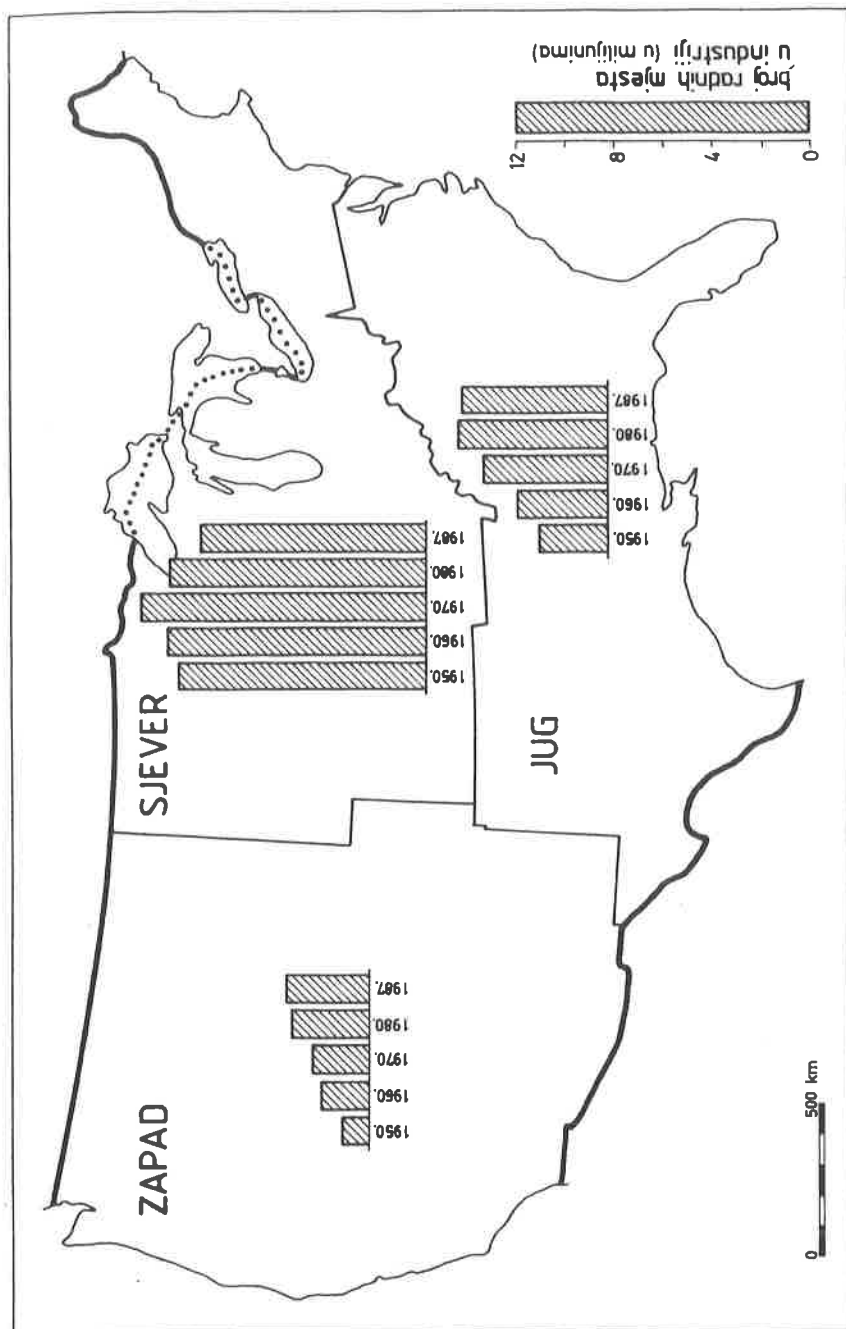

Sl. 2. Promjene broja zaposlenih u pojedinim granama djelatnosti u Velikoj Britaniji od 1950. do 1990. godine (Izvor: Knox, Agnew, 1994.)

godina industrijski se pojas, kao i čitava regija Sjever, počinje deindustrijalizirati. To se prvenstveno odnosi na stare, klasične industrije. Istodobno se zaposlenost u industriji regije Jug i Zapad povećava. Taj porast treba dovesti u vezu s novom tehnološkom revolucijom i razvojem industrije visoke tehnologije koja se locira u navedenim regijama.

Valja naglasiti da su, ne samo Velika Britanija i SAD već i druge razvijene zemlje Zapada ušle u postindustrijsko razdoblje koje je obilježeno informacijskim oblikom razvoja. Novi oblik razvoja uvjetuje dalekosežne ekonomske, političke, socijalne i regionalne promjene.

Dok razvijene zemlje Zapada doživljavaju velike promjene uvjetovane novim oblikom razvoja, pojedine zemlje Azije i Latinske Amerike u novije se vrijeme industrijaliziraju, te se o njima može govoriti kao o novim *industrijskim zemljama*. To se prvenstveno odnosi na slijedeće zemlje: Južna Koreja, Hong Kong, Singapur, Taivan, Malezija, Tajland, Indija, Brazil, Argentina i Meksiko. Te zemlje od 1960. godine bilježe visoke stope rasta industrijske proizvodnje. U razdoblju od 1960. do 1970. prosječna stopa rasta industrijske proizvodnje iznosila je iznad 10%, a u pojedinim zemljama i više od 15%. U kasnijim razdobljima stope rasta su smanjene, ali se još

Sl. 3. Promjene broja radnih mjesta u industriji po pojedinim regijama SAD. Šrafrano je industrijski pojas (Izvor: Bennett, Estall, 1991.)

uvijek kreću iznad 5% godišnje. Južna Koreja po stopi industrijalizacije prednjači.

Zahvaljujući takvom razvoju, mijenja se udio vrijednosti industrijske proizvodnje između visokorazvijenih i slabije razvijenih zemalja.

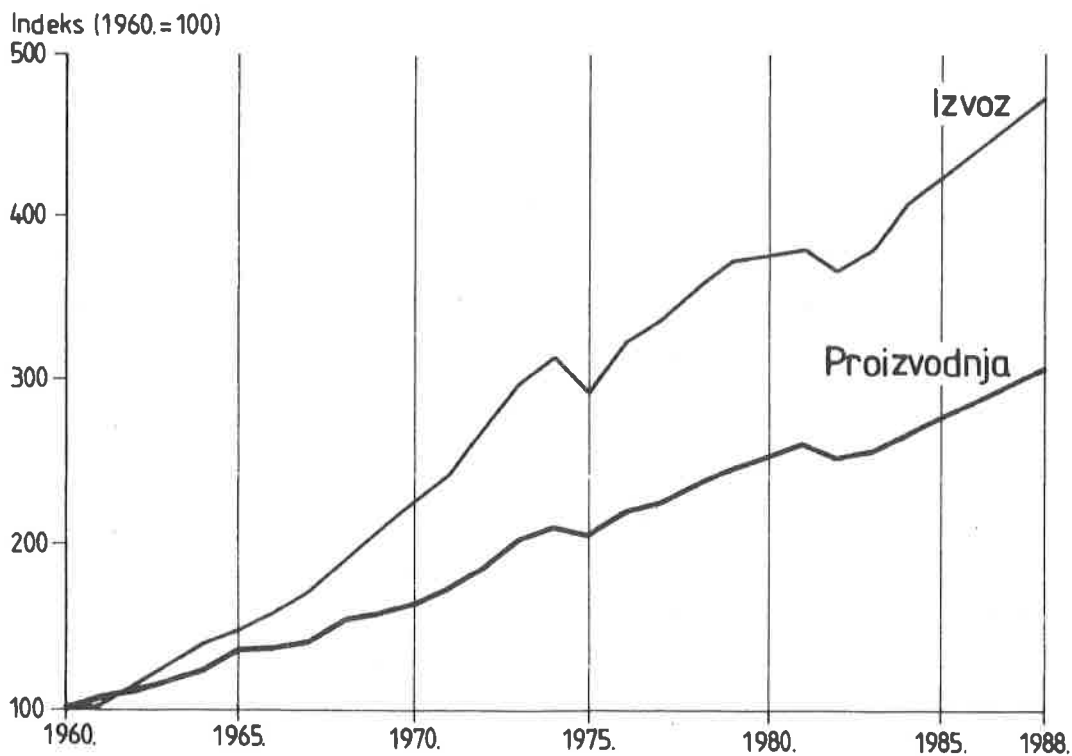
Na osnovi toga može se zaključiti da promjene u sektorima ekonomskih djelatnosti odražavaju promjene u oblicima razvoja na nacionalnoj i globalnoj razini.

Promjene u svjetskoj proizvodnji, potrošnji i razmjeni. Promjene u oblicima razvoja na globalnoj razini odrazile su se i na dinamiku proizvodnje, opseg razmjene i karakteristike potrošnje. Općenito se može reći da sva tri navedena ekonomska sektora na globalnoj razini bilježe stalan rast, ali da se njihov intenzitet i druga obilježja prostorno mijenjaju.

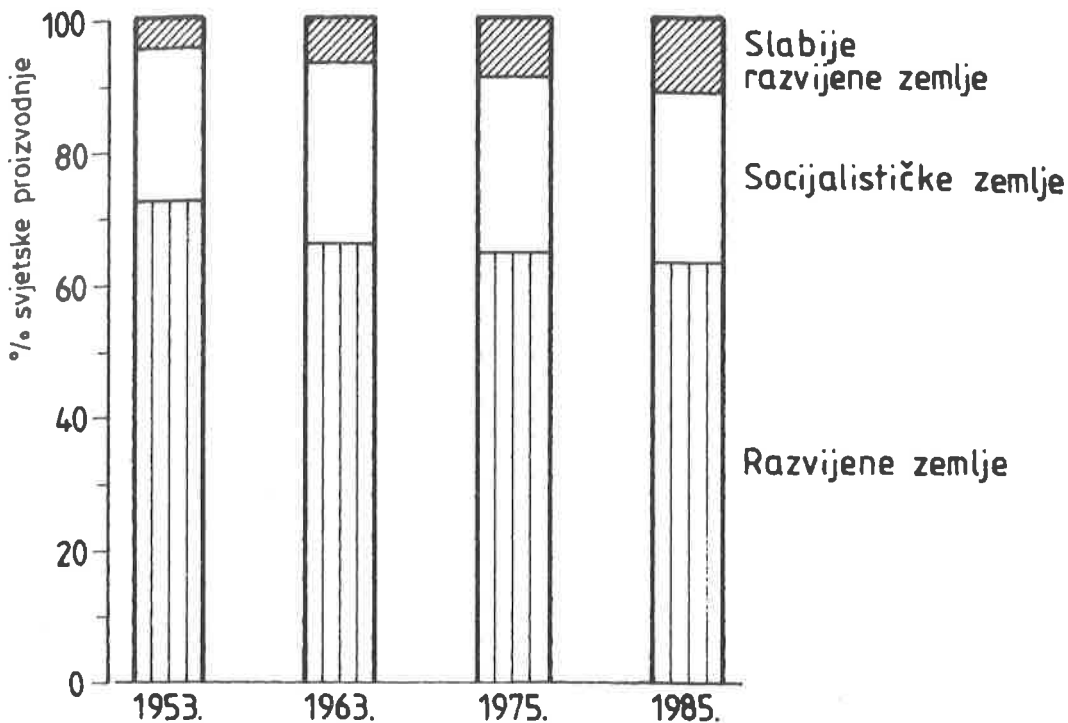
Prije svega, treba naglasiti da se stope industrijske proizvodnje i razmjene stalno povećavaju, međutim, stope razmjene su više. Štoviše, razlike u stopama se povećavaju, pogotovo krajem osamdesetih godina (sl. 4). Takve stope rasta proizvodnje i razmjene prati i potrošnja.

Do sredine našeg stoljeća u svjetskoj proizvodnji prevladavaju razvijene zemlje. Još 1950. godine njihov udio vrijednosti svjetske proizvodnje iznosio je oko 70%. Od tada pa do 1990. godine njihov se udio smanjivao u korist slabije razvijenih zemalja i tadašnjih socijalističkih zemalja (sl. 5.).

Osim navedenog, valja upozoriti i na promjene u udjelu proizvodnje pojedinih zemalja. Dobro je poznato da su SAD najznačajniji proizvođač industrijske robe u

Sl. 4. Dinamika porasta proizvodnje i izvoza u svijetu od 1960. do 1988. godine

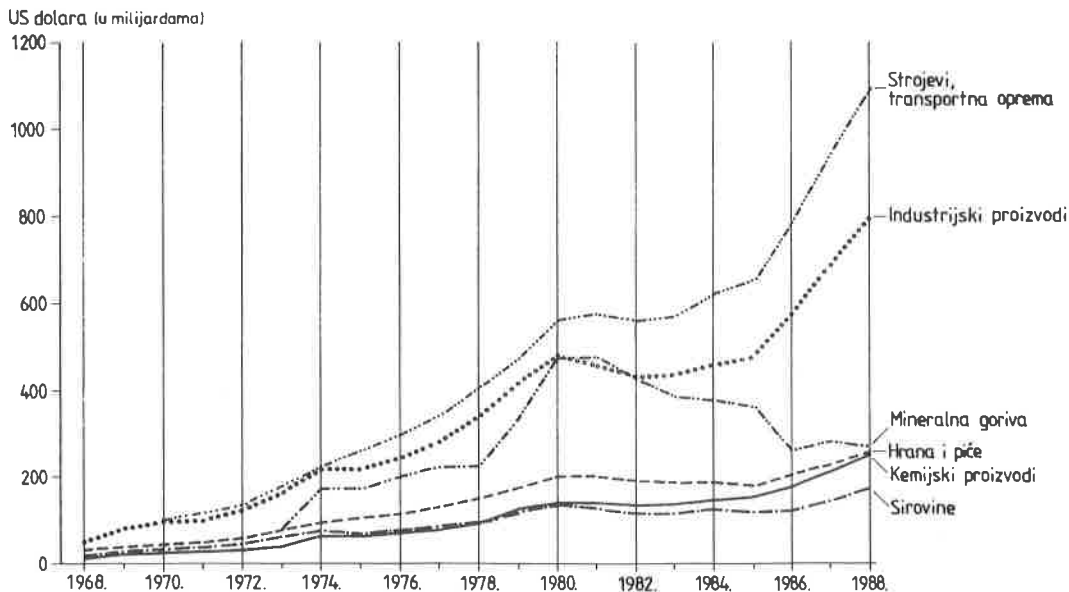

Sl. 5. Promjene vrijednosti industrijske proizvodnje u razdoblju od 1953 do 1985. po skupinama zemalja (Izvor: Discken, 1992.)

svijetu. Međutim, u posljednjih tridesetak godina značenje te zemlje u svjetskoj industrijskoj proizvodnji vrlo se smanjilo. Godine 1963. njihov je udio iznosio 40,3%, a 1990. samo 24,0% svjetske proizvodnje. Slične promjene dogodile su se i u drugim razvijenim zemljama Zapada, izuzevši Japana. Značenje Japana u svjetskoj industrijskoj proizvodnji znatno je poraslo. Takve promjene izmijenile su redoslijed zemalja prema značenju u svjetskoj proizvodnji. Godine 1990. SAD su zadržale vodeći položaj na ljestvici svjetskih proizvođača. Slijede Japan, Njemačka, Francuska, Ujedinjeno Kraljevstvo, Italija, Kina, Brazil, Kanada. U većini navedenih zemalja smanjio se i udio industrijske radne snage. Od 1960. do 1990. u SAD udio se od 36% smanjio na 20%, u Japanu od 30% na 24%, u Njemačkoj

od 48% na 30%, a najviše u Ujedinjenom Kraljevstvu, od 48% na samo 21%.

U međunarodnoj razmjeni došlo je u posljednjih tridesetak godina do velikog povećanja, što je jedan od pokazatelja globalizacije svjetske ekonomije. Ponovimo već izrečenu činjenicu da se svjetska razmjena povećava brže negoli proizvodnja. U razdoblju od 1950. do 1990. godine porast izvoza u svijetu povećavao se po prosječnim godišnjim stopama od 7,4%. Od 1965. do 1988. godine, sudeći po vrijednosti izvoza, najveći porast imaju strojevi, transportna oprema, te druga industrijska roba. Izvoz mineralnih goriva bilježi najprije nagli porast, a zatim pad. Takvo kretanje vrijednosti ove robe posljedica je promjena cijena na svjetkom tržištu. Vrijednost izvoza drugih roba ima stalan blag rast (sl. 6.).

Sl. 6. Kretanje vrijednosti izvoza pojedinih vrsta roba od 1965. do 1988. (Izvor: Berry, Concling, Ray, 1993.)

Svjetska razmjena ima specifične prostorne tokove. Ona se temelji na trgovačkim blokovima. U svijetu se mogu izdvojiti četiri trgovačka bloka sa stanovitim brojem zemalja u okviru kojih se obavlja razmjena. To su slijedeći blokovi:

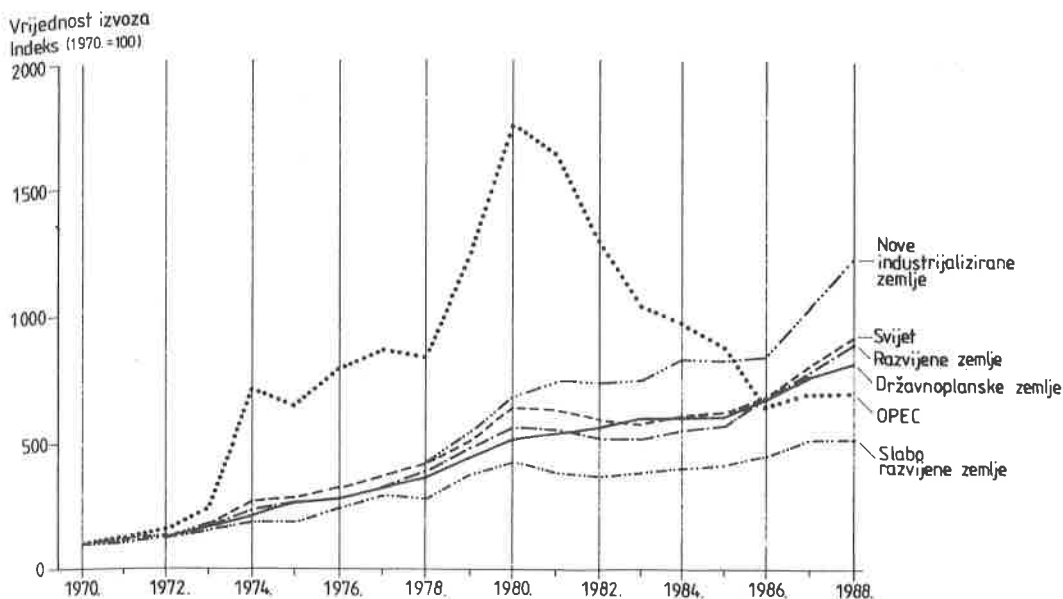
1. Zapadna Europa s bivšim europskim kolonijama;
2. Sjeverna Amerika s nekoliko latinskoameričkih zemalja;
3. Zemlje bivšeg SSSR;
4. Japan zajedno s drugim istočnoazijskim zemljama i zemljama bogatim naftom.

Dinamika rasta vrijednosti izvoza od 1970. godine različita je po grupacijama zemalja s obzirom na stupanj razvijenosti (sl. 7.). Rast vrijednosti izvoza najniži je u nerazvijenim zemljama. Kod zemalja OPEC vidi se kolebanje vrijednosti izvoza zbog promjene cijene nafte. To je utjecalo na cjelokupnu razmjenu u svijetu

početkom osamdesetih. Od 1980. veće stope rasta vrijednosti izvoza imaju nove industrijske zemlje.

U svjetskoj razmjeni dominantno značenje imaju visokorazvijene zemlje. Na njih otpada gotovo 80% svjetskog izvoza industrijske robe, od čega se oko 50% razmjenjuje unutar te skupine zemalja. Točnije rečeno, 1963. godine na razvijene zemlje otpadalo je 82,3% od izvoza industrijske robe, od čega je 59% otpadalo na razmjenu unutar te grupacije. Godine 1985. udio izvoza iznosio je 78,8% ukupnog svjetskog izvoza. Na zemlje te grupacije otpadalo je 58,1% izvoza. Bogate zemlje trguju, dakle, pretežno s bogatim zemljama.

Može se zaključiti da u globalnoj proizvodnji i razmjeni prevladavaju tri područja u svijetu: Sjeverna Amerika, Zapadna Europa (EU) te Jugoistočna i Istočna Azija. Na ta područja otpada oko 62% svjetske industrijske proizvodnje, te oko 77% svjetskog izvoza.

Sl. 7. Kretanje vrijednosti izvoza iz pojedinih skupina zemalja od 1970. do 1988. (Izvor: Berry, Concling, Ray, 1993.)

Treba na kraju naglasiti da u svjetskoj razmjeni, osim industrijske robe, sirovine i energenata, raste vrijednost usluga. To je financijsko poslovanje, promet, telekomunikacija i druge usluge.

U potrošnji robe i usluga izvršene su također velike promjene. Kako je poznato, ekonomski razvoj razvijenih zemalja Zapada donedavno se temeljio na doktrini masovne proizvodnje i potrošnje, poznate pod imenom - fordizam. (Naziv po H. Fordu, tvorničaru u SAD). Ova doktrina uvjetovala je specifične oblike razvoja industrije, akumulacije kapitala, distribuciju i potrošnju. Pojava trgovina na načelu samoposluživanja, velikih trgovačkih kuća i centara jedan su element tog razvoja. Razvija se sistem kreditiranja kupovanja u različitim oblicima.

U novije vrijeme u potrošnji nastaju velike promjene. Razvija se nova kultura potrošnje. Neki je ekonomisti zovu, ne više masovna

potrošnja, već hiperpotrošnja. Njezina su obilježja, da je sve više individualizirana, internacionalizirana i multidimenzionirana. Nju potiču novi oblici kreditiranja, pojačano reklamiranje, promjene stila odijevanja, drukčiji način života, sve veća diferencijacija roba, razvoj nove tehnologije itd.

GLAVNI FAKTORI PROMJENA

Među brojnim faktorima koji utječu na spomenute globalne promjene ovom ćemo prilikom posebno izdvojiti tri. To je internacionalizacija odnosno globalizacija ekonomije, zatim je to nova tehnološka revolucija, te utjecaj i značenje međunarodnih organizacija.

Internacionalizacija i globalizacija ekonomije. Internacionalizacija i globalizacija ekonomskih djelatnosti dva su međusobno povezana procesa koja se ponekad pojmovno

poistovjećuju. Po kvalitativnim obilježjima to su dva različita procesa. *Internacionalizacija* se može jednostavno definirati kao proces širenja ekonomskih djelatnosti preko državnih granica. To nije nov proces, već se javlja prije nekoliko stotina godina. *Globalizacija* je složeniji i kvalitativno napredniji i mlađi proces od internacionalizacije. To je proces koji, za razliku od internacionalizacije, osim navedenog pokazuje veći stupanj funkcionalne integracije između internacionalno raširenih djelatnosti.

Internacionalizacija i globalizacija kao međusobno povezani procesi uvjetuju globalne promjene i razvoj globalne ekonomije. Globalna ekonomija je složen sustav proizvodnje dobara i usluga, njihova razmjena i potrošnja na globalnoj razini. Glavni pokretači internacionalizacije i globalizacije ekonomskih djelatnosti su *transnacionalne tvrtke* (kompanije, korporacije).

Počeci razvoja globalne ekonomije temeljeni su na razvoju trgovine. Prvo razdoblje razvoja trgovine bilo je između 1450. i 1640. godine. Do tada se trgovina odvijala na kratkim udaljenostima i bila je uglavnom vezana za gradske tržnice. Tek je malen broj trgovaca za tanak sloj korisnika trgovao luksuznom robom na većim udaljenostima. Međutim, u drugoj polovici 15. i početkom 16. stoljeća trgovina se naglo razvija. Nju potiče nekoliko razvijenih zemalja sjeverozapadne Europe. Od sredine 17. st. jezgrou razvoja svjetske trgovine čini veći broj zemalja sjeverozapadne Europe.

Za razvoj svjetske trgovine u 16. i 17. stoljeću posebno značenje imale su trgovačke kompanije osnovane u pojedinim zemljama sjeverozapadne Europe. Posebno značenje imale su Istočna indijska kompanija i Hudson Bay kompanija.

Internacionalizacija i globalizacija materijalne proizvodnje počinje mnogo kasnije. Bilo je to u drugoj polovici 19. stoljeća.

Industrijalizacija u 19. stoljeću pospješila je internacionalizaciju ne samo trgovine već i proizvodnje. Industrijske zemlje izvezile su u svijet industrijsku robu, a uvezile sirovine i poljoprivredne proizvode. U takvoj razmjeni vodeće značenje imale su dvije države: Velika Britanija i SAD. To su krajem prošloga i početkom 20. stoljeća bile najrazvijenije industrijske zemlje. Godine 1913. na industrijsku proizvodnju u SAD otpadalo je već 36%, a Velike Britanije 14% ukupne svjetske industrijske proizvodnje. Istodobno vrijednosti direktnog investiranja u drugim zemljama vodeće značenje imala je Velika Britanija. Međutim, između dva svjetska rata naglo raste direktno investiranje SAD-a. Godine 1939. SAD ima ne samo status najjače industrijske zemlje već su i najznačajniji internacionalni investitor. Uoči drugog svjetskog rata 2/3 ukupnih globalnih direktnih investicija otpadalo je na SAD i Veliku Britaniju. Godine 1985. SAD su još uvijek najjači svjetski investitor. Udio njezinih direktnih investicija u inozemstvu od ukupnih svjetskih investicija iznosio je 35,1%. Slijede Velika Britanija s 14,7%, Japan 11,7%, SR Njemačka 8,4% itd.

Transnacionalne kompanije glavni su niosoci internacionalizacije i globalizacije. One internacionaliziraju industrijsku proizvodnju, kapital i usluge. Smatra se da je prva transnacionalna kompanija osnovana 1850. godine. Njihov broj i značenje u ekonomskoj internacionalizaciji sporo se povećavao sve do šezdesetih. Porast broja transnacionalnih kompanija izravno ovisi o dinamici investiranja u inozemstvu.

Početak devedesetih godina u svijetu je djelovalo 37000 transnacionalnih kompanija. Širom svijeta one su imale 170000 podružnica. Oko 90% kompanija svoja sjedišta imaju u razvijenim kapitalističkim zemljama. Najveće kompanije još uvijek su General Motors, Ford, IBM, Toyota, General Electric, Hitachi itd.

Nova tehnološka revolucija.

Informacijski oblik razvoja omogućen je novom tehnološkom revolucijom. Nova tehnološka revolucija temelji se na nizu tehnoloških inovacija do kojih je došlo u posljednjih nekoliko desetljeća. Znanstvena i tehnička jezgra nove tehnološke paradigme leži u *mikroelektronici*. Nju su omogućili pronalazjenje tranzistora, mikroprocesora i drugih inovacija vezanih za primjenu poluvodiča. Ključno mjesto u novoj tehnološkoj revoluciji ima kompjutor. Njegovo je značenje teško opisati jednostavnim riječima. On je omogućio spremanje, povezivanje i obradu golemoga broja podataka.

Za svaku tehnološku revoluciju bitnu ulogu imaju informacije i nova znanja. Nova znanja omogućivala su racionalnije i svrsishodnije korištenje sirovine, radne snage i energije u procesu proizvodnje. U novoj tehnološkoj revoluciji materijal (sirovina) je informacija sama za sebe. »Sirove informacije« u obliku nekog broja podataka se obrađuju i dobije se proizvod-informaciju. Proizvod nove tehnologije dakle je informacija. Pri tome je neopisivo veliko značenje kompjutora koji velikom brzinom obrađuje primljene podatke što rezultira novim informacijama. Nove informacije uključene su u robi, uslugama, u odlučivanju u postupcima itd. U tome se nova tehnologija razlikuje od prethodnih.

Druga važna značajka nove tehnologije svojstvena je svim tehnologijama. Glavni učinci primjene inovacija usmjereni su više na proces proizvodnje negoli na proizvode. Postoje, dakako, velike inovacije i u proizvodima, međutim, najdublji utjecaj inovacija povezan je s preobrazbom procesa obrade materijala.

Telekomunikacije postale su ključni posrednik u širenju i primjeni novih tehnologija. One omogućuju veze između proizvodnih jedinica stvarajući informacijske

sisteme. Telekomunikacije u svojem razvoju bilježe velik napredak. Inovacije u telekomunikacijama omogućuje primjena novih materijala (keramika, optička vlakna, legure), supervodiča, lasera itd.

Utjecaj međunarodnih organizacija.

Osnivanje i djelovanje međunarodnih organizacija pridonosi internacionalizaciji i globalizaciji ekonomskih djelatnosti. Kako nam je poznato, politička organizacija svijeta temelji se na suvremenim nacionalnim državama. Ovakva politička organizacija svijeta velika je zapreka za internacionalizaciju, jer svaka država vodi vlastitu razvojnu politiku. Zbog toga raste značenje međunarodnih odnosno transdržavnih organizacija, koje imaju ulogu regulatora u globalizaciji.

Stvaranje međunarodnih organizacija počinje poslije drugog svjetskog rata. Načelo stvaranja je udruživanje zemalja.

Po značenju najprije treba spomenuti četiri organizacije. To su Organizacija ujedinjenih naroda (OUN), Međunarodna banka, Međunarodni monetarni fond i Opći sporazum o tarifama i trgovini (GATT). Te su organizacije znatno utjecale na internacionalizaciju kapitala i oslobađanja od kolonijalne ovisnosti.

Osim navedenih četiriju, u svijetu danas djeluje još dvadesetak organizacija osnovanih s različitim ciljevima koje pridonose globalizaciji života.

POSljedICE GLOBALIZACIJE

Posljedice su globalizacije, kako je već i spomenuto, mnogobrojne i dalekosežne. Ovom ćemo prilikom spomenuti samo one od posebnog geografskog interesa. To se prvenstveno odnosi na promjene u globalnoj podjeli rada, promjenama u dinamici regionalnog razvoja i razvoju globalne

Sl. 8. Tehnološki centri u SR Njemačkoj 1989. godine
(Izvor: Handelsblatt, 1989.)

ekonomije s novim strukturama, interakcijama i procesima.

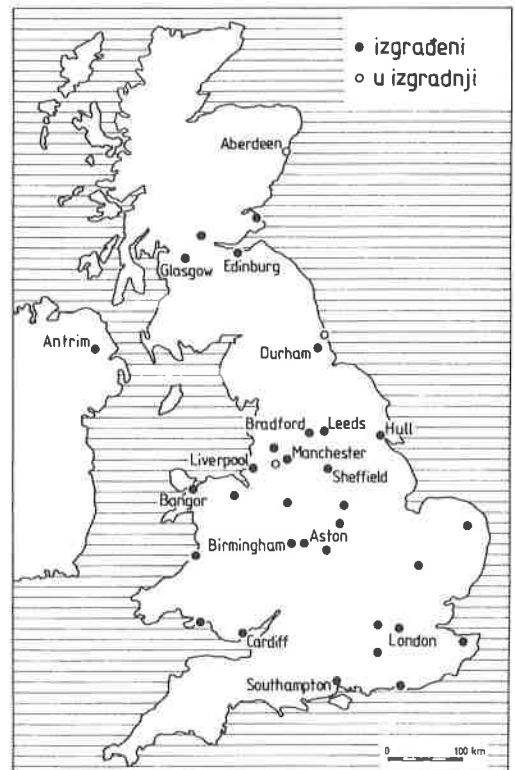
Promjene u globalnoj podjeli rada.

S geografskog stajališta posebnu pažnju zaslužuju tendencije globalne promjene podjele rada. Za vrijeme industrijskog razvoja stvorena je globalna podjela rada koju je karakterizirala razvijena jezgra i siromašna periferija. Ovakva podjela u novije vrijeme naglo se mijenja u podjelu koja poprima oblik mozaika.

Jezgra - periferija. Ovakav oblik podjele rada u svijetu počeo se stvarati već s razvojem merkantilizma. On je do punog izražaja došao u doba industrijalizacije. U ovoj podjeli industrijski razvijene zemlje Angloamerike i sjeverozapadne Europe čine jezgru, a ostali dio svijeta, periferiju. U globalnoj podjeli rada jezgra je imala ulogu proizvođača industrijske

robe, dok je periferija bila opskrbljivač sirovinama i tržište za industrijsku robu. Ovakva podjela rada oblikuje se u uvjetima kapitalističkih odnosa.

U industrijalizaciji pojedinih kapitalističkih zemalja jezgre mogu se izdvojiti karakteristične faze. To je faza ranog kapitalizma, koji traje do sredine prošlog stoljeća, zatim faza od sredine 19. stoljeća s težištem ekonomskog razvoja na industrijskim radionicama i tvornicama, te faza masovne proizvodnje u 20. stoljeću. Pri tome valja naglasiti da se ekonomski razvoj po navedenim fazama temeljen na industrijalizaciji odvija po specifičnim historijskim i geografskim tehnološkim i organizacijskim sustavima. Razvoj je bio jako vezan za velika poduzeća i gradove. Kao posljedica ovakve koncentracije i

Sl. 9. Tehnološki centri u Velikoj Britaniji (Izvor: prema Rowe Healey, Ilbery, 1990.)

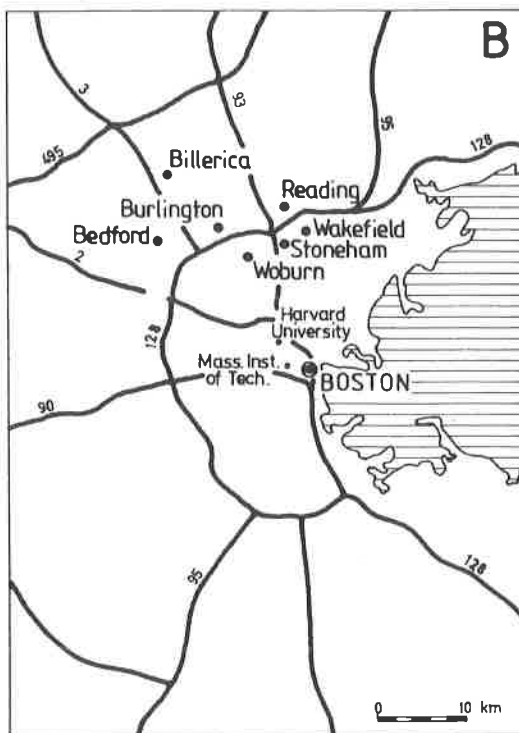
Sl. 10. Tehnološki centri Japana (Izvor: *Masser Regional Studies* 24, 1990.)

integracije nastali su veliki industrijski centri, pa i industrijske regije.

Proces globalizacije ekonomije, pogotovo sedamdesetih godina, izazvao je drastične promjene u tradicionalnim industrijskim gradovima i regijama. One se očituju u krizi industrijske proizvodnje, smanjenju broja radnih mjesta, odnosno deindustrijalizaciji. Istodobno u drugim dijelovima pojedinih zemalja jezgre, ali i periferije, razvijaju se novi centri razvoja. Na taj se način mijenja dosadašnja podjela rada.

Multipolarna globalna struktura.

Navedenim razvojem mijenja se dosadašnja podjela rada na jezgru i periferiju, te nastaje novi oblik podjele, koji neki zovu multipolarna struktura. Nju karakterizira pojava novih *polova*

Sl. 11. Tehnološki centri u SAD: A - Silikonska dolina i B - Ruta 128 kod Bostona (Izvor: *Healbery, Ilbery*, 1990.)

ekonomskog rasta i razvoja. Navedeni polovi razvoja po svojoj veličini, strukturi, postanku, ciljevima, međusobno se razlikuju. S obzirom na to, može se govoriti o tipovima tih polova. U literaturi se za njih javljaju opći nazivi, kao što su tehnopolisi, tehnološki centri, itd. U razvijenim zemljama Zapada dosad su nastale relativno guste mreže novih tehnoloških centara. Takav je slučaj s Njemačkom (sl. 8), Velikom Britanijom (sl. 9), Japanom (sl. 10), SAD i drugim zemljama. Sicilijska dolina (Silicon Valley) kod San Franciska i Route 128 kod Bostona u SAD dva su tehnološka centra koji se, čini se, najčešće spominju kao primjeri novih tendencija razvoja. Prvi kao novi centar visoke tehnologije, a drugi, također centar visoke tehnologije, ali u funkciji reindustrijalizacije stare industrijske zone (sl. 11).

Valja naglasiti da u pojedinim zemljama periferije također nastaju novi tehnološki centri. Južna Koreja jedan je takav primjer (sl. 12).

U ekonomskom razvoju svijeta opaža se, dakle, sve veća disperzija. Novi tehnološki napredak omogućio je smanjenje volumna radne snage, a istodobno je povećao kompleksnost i fleksibilnost u organizaciji proizvodnih lanaca. Osim smanjivanja radne snage, mijenja se i struktura rada. Javljaju se potrebe za kvalificiranijom radnom snagom raznorodnijih obrazovnih profila. U isto vrijeme, u proizvodnom se procesu smanjuje potrošnja energije i sirovine. Posebno velike promjene nastaju u vođenju proizvodnje. Prijašnji oblici vertikalne integracije u organizaciji zamjenjuju se novim dezintegriranim oblicima. Reorganizacijom proizvodnje došlo je, dakle, do toga da se dio poslova može obavljati kod kuće, a ne obvezatno u tvornicama ili uredima.

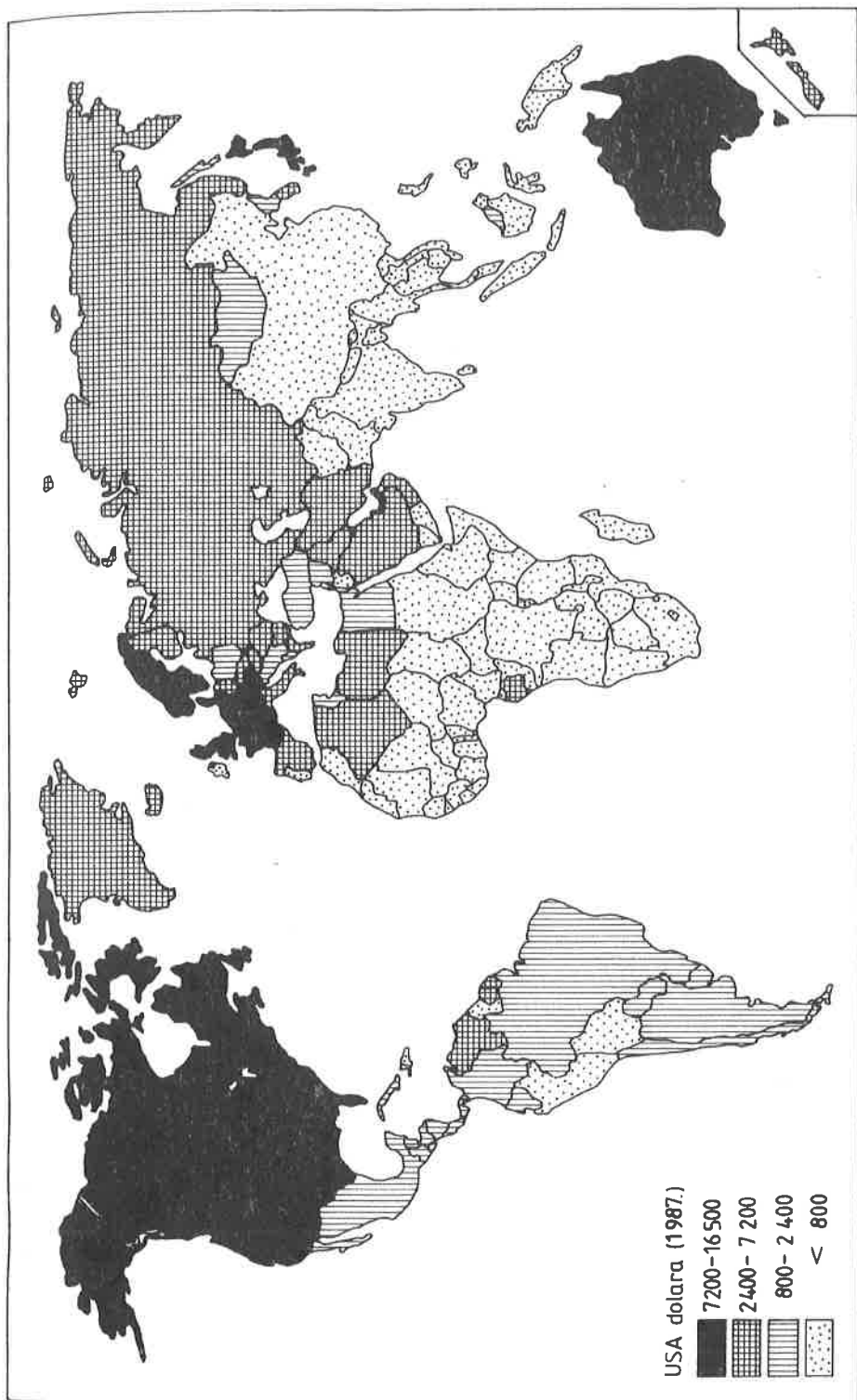
Ekonomski razvoj i podjela svijeta. Globalna podjela rada utječe i na ekonomski razvoj pojedinih zemalja. Ako se stupanj

Sl. 8. Tehnološki centri u Južnoj Koreji (Izvor: Castells, Hall, prema Anonu 1990.)

ekonomskog razvoja mjeri vrijednošću bruto nacionalnog proizvoda po stanovniku, tada se vidi da u svijetu postoje vrlo velike razlike u razvijenosti (sl. 13). Slika ekonomske razvijenosti svijeta jasno prikazuje globalnu podjelu rada centar-periferija.

Poslije drugog svjetskog rata nastaju opći modeli podjele svijeta prema stupnju razvijenosti i društveno-ekonomske organizacije. Prije svih valja naglasiti podjelu na tri svijeta. *Prvi svijet* obuhvaćao je razvijenije industrijske zemlje tržišnih ekonomija. Mahom to su zemlje jezgre. *Drugi svijet* obuhvaćale su socijalističke zemlje centralno-planske ekonomije. To su pretežno zemlje koje su se razvijale pod utjecajem SSSR-a. *Treći svijet* u ovakvoj podjeli činile su siromašne, slabo razvijene zemlje. Većina tih zemalja ranije su

Sl. 13. Bruto nacionalni proizvod po stanovniku u svijetu devedesetih godina

bile kolonijalni posjeti. Taj je svijet bio u podređenom položaju u odnosu prema prethodna dva, koja su na njega imala ekonomske, političke i vojne utjecaje.

Trodjelna podjela svijeta sedamdesetih godina gubi smisao, budući da je ekonomski razvoj jače diferencirao *Treći svijet*. Neke zemlje tog svijeta naglo su se počele industrijalizirati i dobile status »*novih industrijaliziranih zemalja*«. Druge su se opet obogatile prodajom prirodnih resursa, pogotovo nafte. Na osnovi toga neki su ovu skupinu zemalja počeli diferencirati na novi *Treći i Četvrti*, a potom na *Peti i Šesti* svijet. Međutim, ovakva podjela, iako realističnija, nije doživjela širu uporabu. Štoviše, tada se počela prihvaćati podjela svijeta na »*Sjever*« i »*Jug*«. Ovakva se podjela temeljila na stupnju razvijenosti, tako da pojmove Sjever i Jug treba shvatiti kao sinonime za »*bogate*« i »*siromašne*«, »*razvijene*« i »*nerazvijene*«.

Osamdesetih godina o svijetu se sve više govori kao o jedinstvenom socijalnom sustavu. Takav jedinstveni svijet neki analitičari dijele u tri dijela: *jezgra*, *poluperiferija* i *periferija* (sl. 14).

GLOBALNA EKONOMIJA I GLOBALNA GEOGRAFIJA

Djelovanjem globalnih procesa svijet se više globalizira. On postaje, dakle, jedinstven sistem. Njegova je specifičnost da njega ne čine samo države, kao političko-teritorijalne jedinice, već i lokaliteti unutar njih. Štoviše, uloga država se u procesu globalizacije mijenja. Nekada su države bile primarni regulatori nacionalnih ekonomskih sustava. S obzirom na to, svjetski ekonomski sustav činio je skup međusobno povezanih nacionalnih ekonomija. Ekonomski razvoj sve je neovisniji. U globalni ekonomski sustav mogu se, na osnovi slobodne tržišne konkurencije, uključivati poduzeća unutar

država. Očito je da izreke, kao što su »Globalno selo« ili »Misli globalno radi lokalno« imaju sve više opravdanja.

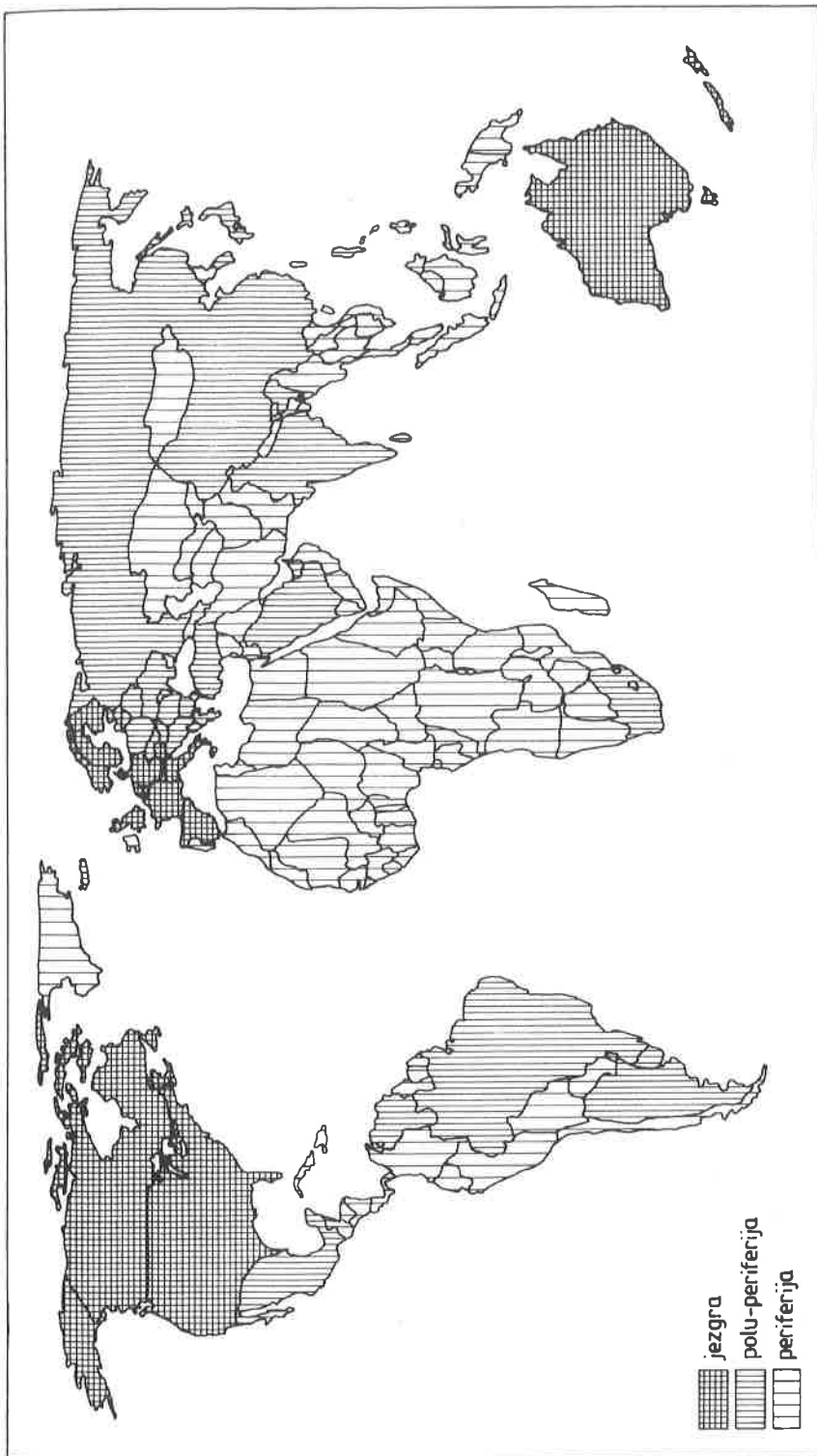
Ekonomisti danas sve više govore i pišu o globalnoj ekonomiji. Globalni procesi osamdesetih godina potakli su ekonomiste da veću pažnju posvete ekonomskim teorijama u svrhu objašnjavanja pojedinih ekonomskih pojava. Neke se pojave u ekonomskom razvoju ne mogu objasniti dosadašnjim teorijama. To se osobito odnosi na teorije lokacije. Nova tehnološka revolucija mijenja zakonitosti lokacije pojedinih djelatnosti.

Ekonomija, kao znanost, globalnu ekonomiju proučava kao složeni sustav proizvodnje, potrošnje i razmjene na globalnoj razini. Globalizacija i njezine posljedice potakle su interes geografa za proučavanjem globalnih procesa i struktura. Zbog toga se danas sve češće govori o globalnoj geografiji. U okviru globalne geografije najveća pažnja posvećuje se globalnom ekonomskom razvoju. Time se, dakle, više bavi ekonomska geografija.

Kako nam je poznato, ekonomska geografija je geografska disciplina koja je svoj interes usmjerila na proučavanje prostorne organizacije ekonomskih djelatnosti. Ona proučava prostorne ekonomske strukture, interakcije i procese. Pri tome uzima u obzir djelovanje ne samo društvenih faktora već i elemenata prirodne osnove.

Moderna ekonomska geografija je sedamdesetih godina prihvatila teoriju sistema kao metodološki okvir proučavanja prostorne organizacije ekonomskih sistema. Ekonomske sisteme geografija proučava kao otvorene prostorne sisteme. Za prostorni sistema bitna su tri elementa: struktura, interakcija i procesi.

Strukturu čine elementi ekonomskih djelatnosti razmještenih na određenim lokacijama i regijama. S obzirom na to, može

Sl. 14. Podjela svijeta na jezgre, poluperiferije i periferije, Sjever-Jug (Izvor: Knox, Agnew, 1994.)

se govoriti o lokacijskoj (mjesnoj) i regionalnoj strukturi.

Lokacije i regije povezane su vezama putem kojih se, cirkulacijom ljudi, robe i informacije, provodi interakcija.

Proces je dinamička promjena u lokacijskoj i regionalnoj strukturi kao posljedica djelovanja internih lokalnih i regionalnih faktora i djelovanja vanjskih faktora.

Može se, dakle, reći da razmještaj ekonomskih djelatnosti u prostoru, interakcije između lokacija i regija, te promjene u prostornoj strukturi čine međuovisni ekonomski prostorni sistema. Ekonomski prostorni sistemi mogu, s obzirom na veličinu, biti različitih prostornih razmjera, od lokalnih do svjetskih. Bitno je kod toga da između njih postoji hijerarhijska međuovisnost.

Ekonomska geografija proučava prostorne ekonomske sisteme uzimajući u obzir prirodnogeografska obilježja, te prirodne i ljudske resurse kao faktore. Ekonomski prostorni sistemi mogu se proučavati sektorski. Ekonomski sektori proizlaze iz strukture ekonomije kao sistema čije međuovisne elemente čine proizvodnja, potrošnja i razmjena.

Globalnu ekonomiju čine veliki globalni ekonomski sustavi. Njihovu strukturu, interakcije i procese ekonomska geografija proučava kao prostorne sisteme na globalnoj razini.

Literatura:

Berry B, J, L, Concling E, C, Ray D, M: *The Global Economy, Resource Use, Locational Choice, and International Trade*; M Prentice-Hall, 1993.

Castells M, Hall P: *Technopolis of the World. The making of twenty-first-century industrial complexes*; Routledge, 1994.

Dicken P: *Global Shift. The Internationalization of Economic Activity*; Chapman, 1992.

Hamilton F. E. I: *Global Economic Change*; Bennet R, Estall R, end; *Global Change and Challenge*, Lutledge, 1991.

Hassink R: *Regional innovation policy: Case-studies from the Ruhr Area, Baden-Wurttemberg and the North East of England*; *Netherlands Geographical Studies* 145, 1992.

Healey M. J, Ilbery W. B: *Location and Change. Perspectives on Economic Geography*; Oxford Uni. Press, 1990.

Hoppl G: *Standortmerkmale US-Amerikanischer High-Technology-Industrien*; Institut für geographische Wissenschaften; Freie Universität Berlin; Band 47

Johnston R. J, Taylor PLJ, Watts M.J, eds; *Geographies of Global Change. Remapping the World in the Late Twentieth Century*; Blackwell, 1995.

Knox P, Egnew J: *The Geography of the World Economy. An Introduction to Economic Geography*; Arnold, 1994.

Wallace I: *The Global Economic System*; Routledge, 1992.

Vresk M: *O internacionalizaciji svjetske privrede*; *Geografski horizont*, 2, 1990.